

СУУ РЕСУРСТАРЫ ЖАНА ЖЕРДИ БАШКАРУУ боюнча

6 – ЖЫЙЫН

ОТЧЁТ

I. КИРИШҮҮ

1. Азербайжандын Баку шаарында болуп өткөн ТҮРКПАнын 9-пленадык жыйынынын жүрүшүндө кабыл алынган Катчылыктын 2020-жылга карата иш-чаралар планына ылайык, 6-жыйынга "Суу ресурстарын жана жерди башкаруу" темасын күн тартибинин негизги маселеси катары кабыл алуу чечими кабыл алынды.
2. Суу жана жер ресурстары, айрыкча айыл чарбасында жана айыл аймактарында, туруктуу өнүгүүнүн негизги борбору болуп саналып, дүйнө жүзүндөгү азык-түлүк коопсуздугу жана жакырчылык, климаттын өзгөрүшүнө адаптация жана аны жумшартуу, жаратылыш ресурстарынын деградациясы жана түгөнүшү менен бүткүл дүйнө жүзү боюнча айыл элинин турмуш-тиричилигине таасирин тийгизип жаткан көйгөйлөр менен ажырагыс байланышта.
3. ТҮРКПАга мүчө өлкөлөр БУУнун Миң жылдыктын Өнүгүү Максаттарында (MDG) жана Туруктуу Өнүгүү Максаттарында (SDG) чагылдырылган экологиялык туруктуулук контекстинде бардык өлкөлөр үчүн бирдиктүү максат болуп саналган иш-аракеттерди көрүшүп, суу жана жер ресурстарынын көйгөйлөрүн аймактык жана эл аралык деңгээлде чечишет.
4. ТҮРКПАнын Айлана-чөйрө жана жаратылыш ресурстары боюнча комиссиясы түзүлгөндөн бери, өз атынан, суу ресурстарын жана жерди коргоого жана башкарууга байланышкан экологиялык маселелер боюнча Комиссиянын беш жыйындарды жана үч семинарды өткөрдү.
5. 2015-жылдын 2-апрелинде Анкара шаарында кабыл алынган "Түрк тилдүү өлкөлөрдөгү чөлдөшүүгө каршы күрөшүү" боюнча Комиссиянын жыйынынын

- сунуштамасы, ТҮРКПА мүчө мамлекеттердин улуттук парламенттерине жана өкмөттөрүнө экологиялык мыйзамдарды айлана-чөйрөнү коргоонун эл аралык стандарттарына шайкеш келтирүү, анын ичинде чөлдөштүрүү менен күрөшүүнү сунуш кылат.
6. 2016-жылдын 24-ноябрында Баку шаарында кабыл алынган "Дүйнөлүк Климаттын Өзгөрүшү: ТҮРКПАнын мүчө мамлекеттеринин себептери жана кесепеттери" Комиссиясынын жыйынынын сунуштамасында, көмөкчү органдардын жолугушууларынын жана Бириккен Улуттар Уюмунун Климаттын өзгөрүүсү боюнча алкактык конвенциясынын (UNFCCC) тараптарынын конференцияларынын контекстинде, климаттын өзгөрүшү жана туруктуу өнүгүү менен байланышкан маселелер боюнча үзгүлтүксүз консультациялардын маанилүүлүгү баса белгиленди.
 7. 2017-жылдын 22-июнунда Астана шаарында кабыл алынган "Мүчө өлкөлөрдө альтернативдүү энергия булактарын өнүктүрүү" боюнча Комиссиянын жыйынынын сунуштамасы, мүчө өлкөлөрдө жаңыланып туруучу жана альтернативдүү энергия булактарын өнүктүрүүнү жеңилдеткен укуктук жана институционалдык негиздерди өркүндөтүүнү сунуш кылат.
 8. 2018-жылдын 16-18-апрелинде Стамбул шаарында өткөрүлгөн таштандыларды башкаруу жана генетикалык модификацияланган организмдер (ГМО) чөйрөсүндөгү мыйзамдуулук жана ишке ашыруу боюнча семинарлардын жыйынтыктоочу отчетторунда айлана-чөйрөнү коргоо жана коомдук саламаттыкты сактоо үчүн таштандыларды чогултуунун жана башкаруунун өтө маанилүү экендиги белгиленип, таштандыларды башкаруу үчүн мыйзамдык жана практикалык тажрыйба алмашуу программаларын иштеп чыгуунун зарылдыгы айтылган.
 9. 2019-жылдын 30-майында Бишкек шаарында кабыл алынган "Жаратылыш ресурстарын экологиялык жактан туура пайдалануу: укуктук колдоо" Комиссиясынын жыйынынын сунуштамасында калктын социалдык активдүүлүгүн жогорулатуунун, коомдук экологиялык көз карашын калыптандыруунун жана өлкөнүн өнүгүшү үчүн маанилүү стратегиялык милдет болуп саналган жаратылыш ресурстарынын потенциалын сактоо үчүн жоопкерчиликти түшүнүүнүн маанилүүлүгү белгиленет.
 10. Кабыл алынган документтерден көрүнүп тургандай, ТҮРКПА мүчө мамлекеттер айлана-чөйрөнү коргоого жана суу жана жер сыяктуу жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдаланууга байланышкан маселелерди чечүүгө жана чечимдерди табууга абдан кызыкдар.

11. Бул отчеттун максаты - маселе боюнча аймактык кызматташуунун артыкчылыктарын иштеп чыгуу. Отчет Азербайжандын, Казакстандын, Кыргызстандын жана Түркиянын тиешелүү министрликтеринен алынган салымдарга, ошондой эле тиешелүү эл аралык институттардын маалыматтарына негизделген.

II. СУУ ЖАНА ЖЕР МАСЕЛЕЛЕРИ БОЮНЧА ЭЛ АРАЛЫК КЫЗМАТТАШТЫК

12. Азык-түлүк коопсуздугу, жакырчылыкты төмөндөтүү, айлана-чөйрөнү коргоо жана климаттын өзгөрүшү боюнча тынчсыздануулар күн сайын көбөйүүдө. Ошентип, сууну жана жерди туруктуу башкаруу жаатында эл аралык кызматташтык көптөгөн уюмдар үчүн артыкчылыктуу багыт болуп калды.

13. Жогоруда айтылгандай, суу жана жер боюнча эл аралык кызматташтык 1940-жылдары азык-түлүк коопсуздугуна байланыштуу тынчсыздануудан келип чыккан. Акыркы 50 жылдын аралыгында, адамдар экосистемаларды адамзаттын тарыхында бардык салыштырмалуу мезгилдерге караганда өтө тез жана масштабдуу түрдө өзгөртүштү, негизинде азык-түлүккө жана таза сууга тез өсүп жаткан талаптарды канааттандыруу үчүн. Ошондой эле жаратылыш ресурстарын жөнгө салынбаган пайдалануусу айлана-чөйрөгө тийгизген терс таасирлери жергиликтүү, регионалдык жана глобалдык масштабдарда улам сайын байкала баштады.

14. 1980-жылдардан бери БУУ глобалдык баалуулуктарды жана туруктуу өнүгүүнүн принциптерин талкуулоочу аянтча болуп калды. Демек, жаратылыш ресурстарын туруктуу пайдалануу жана башкаруу 1992-жылы БУУнун Рио-де-Жанейродогу саммитинен кийин көңүл борборуна айланды. Миң жылдыктын саммити (2000) жана Туруктуу өнүгүү боюнча Йоханнесбург саммити (2002) сыяктуу орчундуу конференциялар 2002-жылдын Миң жылдыктын өнүгүү максаттарында (MDG) кыскача чагылдырылган глобалдык өнүгүүнүн күн тартибин түзүүгө жардам берди.

15. Бириккен Улуттар Уюмунун чөлгө каршы күрөшүү боюнча конвенциясы (UNCCD), Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө Конвенция жана Климаттын өзгөрүшү боюнча алкактык Конвенция (UNFCCC) бардыгы жер жана суу ресурстарын башкаруу менен байланышкан.

16. Эл аралык кызматташтык өлкөлөрдүн билимин бөлүшүү жана аймактык, улуттук жана жергиликтүү деңгээлдерде колдонула турган принциптерди жана ыкмаларды иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгүн түздү. Бирок принциптердин маанилүү

түркүктөрү боюнча макулдашууга карабастан, туруктуу экосистеманын шартында жер жана суу тармактарын биргелешип башкаруу боюнча бирдиктүү жана макулдашылган принциптер топтому жок. Ошентип, жерди жана сууну туруктуу башкаруу боюнча ири демилгелерди иштеп чыгуучу эл аралык интеграцияланган алкак жок. Жогоруда аталган келишимдердин артыкчылыктары жер жана суу чарбасын башкаруунун макулдашылган принциптерин иштеп чыгуу үчүн колдонулушу керек.

III. КОРОНАВИРУСТУН (КОВИД-19) СУУ ЖАНА ЖЕР РЕСУРСТАРЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

17. Глобалдык КОВИД-19 пандемиясы дүйнөнүн бардык өлкөлөрүнө терс таасирин тийгизди. Пандемиянын алгачкы күндөрүнөн баштап ТҮРКПА мүчө өлкөлөр оорунун жайылышына жол бербөө үчүн олуттуу чараларды көрө башташты. Мүчө өлкөлөрдүн өкмөттөрүнүн ар кандай түзүмдөрүнүн алдында жумушчу топтор түзүлгөн. Ошондой эле, социалдык дистанцияны сактоо, атайын карантиндик режим, ошондой эле өзгөчө кырдаалды жарыялоо сыяктуу чаралар көрүлдү.
18. Пандемия учурунда мүчө өлкөлөрдүн биринчиликтердин арасында адамдардын ден-соолугун коргоо жана алардын социалдык жактан коргоосу болгон. Мүчө өлкөлөрдө экономикалык туруктуулукту камсыз кылуу, жумушка орношууга байланыштуу көйгөйлөрдү чечүү, макроэкономикалык жана каржылык туруктуулукту камсыз кылуу максатында социалдык жана экономикалык колдоо пакеттери кабыл алынды.
19. Коронавирус учурунда, экономикалык жана социалдык көйгөйлөрдөн тышкары, пандемиянын табигый экосистемаларга жана корголуучу түрлөргө терс таасир тийгизүү маселелер көтөрүлдү. Көптөгөн өлкөлөрдө улуттук парктарда, жер жана деңизди коргоочу аймактарда айлана-чөйрөнү коргоо кызматкерлери үйдө изоляцияда отуруп белгиленген аймактар көзөмөлдөсүз калышты. Алардын жоктугу токойлордун мыйзамсыз кыйылышынын, балык уулоонун жана жапайы жаныбарларды аңчылыктын көбөйүшүнө алып келди.
20. Ошентип, КОВИД-19 суу жана жер ресурстарын башкарууга, ошондой эле абага таасирин тийгизген. Бирок белгилей кетүүчү нерсе, КОВИД-19дун айлана-чөйрөгө келтирген зыянынан тышкары, көптөгөн оң таасирлери дагы байкалган. Өнүгүүлөр глобалдык өндүрүш катары олуттуу экономикалык жана социалдык соккуларды алып келсе дагы, алар абанын булганышынын жана парник газдарынын эмиссиясынын олуттуу кыскарышы менен байланышкан.

21. Натыйжада, март, апрель жана май айларында дүйнөнүн ири шаарларында абанын сапаты кескин жакшырды. Абанын сапаты негизинен көмүр кычкыл газынын (CO₂), азот кычкылынын (NO_x) жана ага байланыштуу озондун (O₃) жана бөлүкчөлөрдүн (PM) бөлүнүп чыгууларынын азайышынын эсебинен жакшырды.
22. Жогоруда аталган өндүрүштүк жана транспорттук себептерден улам суу жана жер ресурстарына чектөөчү факторлор оң таасирин тийгизүүдө. Дүйнө жүзүндө көптөгөн заводдор жана фабрикалар иштебей жаткандыгына байланыштуу, сууга жана топуракка ыргытылган зыяндуу калдыктардын көлөмү бир топ азайган. Бул факторлор белгилүү бир мезгил ичинде суу жана топурак ресурстарынын түгөнүшүнө алып келген.

IV. МҮЧӨ ӨЛКӨЛӨРДӨ СУУ ЖАНА ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАШКАРУУ

Азербайжан

23. Азербайжан бай жаратылыш ресурстарына ээ жана бул ресурстардын арасында суу жана жер ресурстарын коргоого жана башкарууга өзгөчө маани берет.
24. Президенттин 2012-жылы 29-декабрында № 800 Жарлыгы менен бекитилген “Азербайжан 2020: Келечекти көрүү” Өнүгүү Концепциясында, “Улуттук экономиканын жана экономиканын негизги тармактарынын стратегиялык жол картасы” жана башка стратегиялык документтер, мамлекеттик программалар, улуттук иш-чаралар экологиялык кырдаалды жакшыртуу, айлана-чөйрөнү коргоо жана жаратылыш ресурстарын натыйжалуу пайдалануу боюнча пландар, иш-чаралар пландары аныкталды.
25. Мындан тышкары, парламент тарабынан кабыл алынган бир катар мыйзамдар ушул тармактарды жөнгө салуунун укуктук негизин түздү. Азербайжан Республикасында суу объектилерин пайдалануу жана коргоо боюнча укуктук мамилелер 1997-жылы кабыл алынган Азербайжан Республикасынын Суу Кодекси менен жөнгө салынат. Мыйзамга 60тан ашык түзөтүүлөр киргизилген.
26. Негизги жерге жайгаштыруу документи - Азербайжан Республикасынын Жер кодекси. Бул мыйзам 1999-жылы кабыл алынып, парламент ага 40ка жакын түзөтүү киргизген.
27. Кодекстерден тышкары, Азербайжан Республикасында суу ресурстарына жана жерди пайдаланууга байланыштуу айрым аймактарды жөнгө салган бир катар мыйзамдар кабыл алынган.

28. Булар Азербайжан Республикасынын "Жер жөнүндө" (1998), "Суу менен камсыздоо жана саркынды суу жөнүндө" (1999), "Муниципалдык суу чарбачылыгы жөнүндө" (2001), "Өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактары жана объекттери жөнүндө" (2000), "Айлана-чөйрөнү коргоо жөнүндө" (2001), "Жер реформасы жөнүндө" (1996), "Жерди ижарага берүү жөнүндө" (1998), "Жер рыногу жөнүндө" (1999), "Муниципалдык жерге жайгаштыруу жөнүндө" (2001), "Мамлекеттик муктаждыктар үчүн жер алуу жөнүндө" (2010), "Айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин баалоо жөнүндө" (2018) ж.б. мыйзамдары бар.
29. Сууну эффективдүү пайдалануу, суунун коромжу болушун алдын алуу маселелери ар дайым Президент Ильхам Алиевдин көңүл чордонунда. Ушул жылдын апрель айында Президент Ильхам Алиев кол койгон Жарлыкка ылайык, өлкөдөгү суу ресурстарын натыйжалуу пайдаланууну камсыз кылуу, суу чарбасын жакшыртуу жана бул жааттагы иш-аракеттерди координациялоо максатында Комиссия түзүлгөн. Ошентип, суу ресурстарын туура баалоо, долбоордун артыкчылыктары багыттарын аныктоо, суу ресурстарын электрондук башкаруу жана баланс жана электрондук башкаруу тутумун түзүү Азербайжан үчүн жакынкы жылдардагы эң маанилүү маселелер болуп эсептелет.
30. 2020-жылдын 23-июлунда Азербайжан Республикасынын Президенти Ильхам Алиевдин катышуусунда суу ресурстарынын абалы боюнча видеоконференция болуп өттү. Жолугушууда суу чарба тармагындагы көйгөйлөр жана келечекте аткарыла турган иштер талкууланды. Президент өлкөдө энергетика, транспорт жана башка тармактарда ишке ашырылып жаткан инфраструктуралык долбоорлор жөнүндө маалымат берди.

Казакстан

31. Казакстан Республикасында суу ресурстарын башкаруу бассейни принцибине негизделген. Казакстанда сегиз суу бассейни бар, анын жетөө трансчекаралык жана ар бир бассейнде жер астындагы жана жер үстүндөгү суу ресурстарынын болушу менен айырмаланат.
32. Казакстан Республикасынын Суу кодексине ылайык, Казакстан Республикасынын Айыл чарба министрлигинин Суу ресурстары боюнча комитети (мындан ары - Комитет) өлкөнүн суу фондусун пайдалануу жана коргоо жаатындагы ыйгарым укуктуу мамлекеттик органы болуп саналат. Комитетке суу фондусун, анын ичинде жаңылануучу суу ресурстарын башкаруу, пайдалануу жана коргоону жөнгө салуу тапшырылган. Комитет өз

- функцияларын түздөн-түз же бассейндик суу чарба башкармалыгы (БСБ) аркылуу жүзөгө ашырат.
33. Суу ресурстарын башкарууну өркүндөтүү жана эл аралык тажрыйбаны жайылтуу максатында Комитет 2004-жылдын июнь айынан баштап, Норвегия Өкмөтүнүн колдоосу менен Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү Программасынын (UNDP) долбоорунун алкагында, Улуу Британиянын Эл аралык Өнүктүрүү Департаменти (DFID), ошондой эле Дүйнөлүк Суу Өнөктөштүгү (GWP) Суу ресурстарын комплекстүү башкаруу жана сууну сактоо боюнча Улуттук планы иштеп чыгууну жүзөгө ашырып турат.
34. Казакстан 20дан ашык чөйрөнү коргоо боюнча конвенцияларды, анын ичинде Чек ара суу агымдарын жана эл аралык көлдөрдү коргоо жана пайдалануу боюнча Хельсинки конвенциясын, ошондой эле экологиялык маалыматка жетүү боюнча Орхус конвенциясын ратификациялаган. Мындан тышкары, республиканын программалык-стратегиялык документтерине ылайык, ченемдик укуктук актыларды европалык мыйзамдарга шайкеш келтирүү боюнча иштер жүрүп жатат. 2005-жылдын 30-июнунда Казакстан Республикасынын Президенти республика менен Европа Бирлигинин ортосундагы Өнөктөштүк жана Кызматташтык жөнүндө Келишимдин Протоколун ратификациялоо жөнүндө мыйзамга кол койду.
35. Өлкөдө Суу, Жер жана Токой кодекстери (2003), Калктын санитардык-эпидемиологиялык саламатчылыгы жөнүндө (2002) жана Суу пайдалануучулардын айылдык керектөө кооперативдери жөнүндө (2003) сыяктуу мыйзамдык алкактары бар. Учурдагы Айлана-чөйрөнү коргоо мыйзамынын (1997-жыл) ордуна жаңы Экологиялык кодекс иштелип чыгууда. Жаңы Айлана-чөйрөнү коргоо кодекси суу ресурстарынын экологиялык абалын жакшыртууга кызмат кыла турган “булгоочу төлөйт” принцибин күчөтөт деп пландаштырылууда.
36. Жалпысынан, ченемдик укуктук базада айрым кемчиликтер болгонуна карабастан, Казакстан Республикасынын колдонуудагы мыйзамдары суу тармагында зарыл болгон уюштуруучулук өзгөрүүлөрдү жүргүзүүгө мүмкүндүк берет.
37. Мындан тышкары, Казакстанда суу ресурстарын комплекстүү башкарууга өтүү үчүн белгилүү бир артыкчылыктар бар, анткени Суу мыйзамдарына ылайык, суу объекттери бассейн принцибине негизделген, бул Суу ресурстарын комплекстүү башкаруунун биринчи принцибине дал келет.
38. 2018-жылдын 1-ноябрына карата жер балансына ылайык, Казакстан Республикасынын жалпы аймагы 272,5 миллион гектарды түздү, анын 9,9

миллион гектары Россия Федерациясы тарабынан Байконур космодромунда жана аскер полигондорунда пайдаланылат. Өз кезегинде, Казакстан Республикасы Өзбекстан Республикасынын аймагындагы Чымкент санаторийи үчүн 0,9 миң гектар жерди пайдаланат. Натыйжада, Казакстан Республикасынын жер фондусу 262,5 миң гектарды түзөт.

39. Казакстан Республикасынын жер ресурстары арналышына жараша 7 категорияга бөлүнөт: айыл чарба багытындагы жерлер, калктуу конуштардын жерлери (шаарлар, шаарлар жана айылдык пункттар), өнөр жай, транспорт, байланыш, космостук иш, коргоо, мамлекеттик коопсуздук жана башка айыл-чарба эмес жерлери, өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактарынын жерлери, ден-соолукту чыңдоочу, рекреациялык жана тарыхый-маданий багыттагы жерлер, токой фондусунун жерлери, суу фондусунун жерлери жана корук жерлери.
40. Бүгүнкү күндө жердин деградациясы көйгөйү жер мамилелеринде актуалдуу. Жердин деградациясынын эң коркунучтуу түрлөрүнүн бири – бул жердин эрозиясы. Ал жер топурактын бузулушуна, гумустун топтолушуна жана анын түшүмдүүлүгүнүн төмөндөшүнө алып келиши мүмкүн. Көпчүлүк учурларда, эрозия процесстери адамдардын таасири астында пайда болот жана өнүгөт.
41. Казакстан Республикасында жердин сапаттык мүнөздөмөлөрүнө ылайык, 29,3 миллион гектар жер эрозияга учураган, анын ичинде 4,9 миллион гектар жер жуундурулган, 24,2 миллион гектар чөкмө жана 201,7 миллион гектар суу жана шамал эрозиясына дуушар болгон. Чөлдөөгө жана деградацияга эң жакыныраак жайыт жерлери болуп саналат, алар 186,1 млн га (айыл чарба жерлеринин 84,1%) түзөт, анын ичинде жакшыртылган - 5,8 млн га жана сугат - 106,1 млн га.
42. 2017-жылы Казакстан Республикасынын “Жайыттар жөнүндө” Мыйзамы кабыл алынып, анда жайыттарды эффективдүү пайдалануу, жайыт жерлерин жана алардын инфраструктурасын жакшыртуу, жайыттардын деградациялануусун алдын алуу менен байланышкан социалдык мамилелер жөнгө салынган. Ушул Мыйзамды ишке ашыруунун жүрүшүндө Министрлик төмөнкүлөрдү иштеп жана бекитип чыккан:
- жайыттарды рационалдуу башкаруу эрежелери;
 - жайыттарды сугаруу боюнча иш-чаралардын планы;
 - жайыттардын деградацияланышына жана чөлдөшүүгө, анын ичинде чөлдөшүүгө каршы күрөшүү ыкмалары;
 - жалпы жайыт аянты үчүн жүктөө нормалары кайра каралды.
43. Министрлик, "Жарандар үчүн мамлекеттик корпорация" КЭУ менен биргеликте, 2017-2021-жылдарга Агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасынын алкагында, интенсивдүү пайдаланылып жаткан 66 миллион

гектар жерге айыл чарба багытындагы жерлерге топурак жана геоботаникалык изилдөөлөрдү жүргүзүп жатат.

Кыргызстан

44. Кыргыз Республикасы үчүн суу жана жер ресурстары мамлекеттик бюджеттин жана анын табигый, экономикалык жана каржылык ресурстарынын түзүлүшүнүн эң маанилүү булагы болуп саналат.
45. Өлкөдөгү жер жана суу ресурстарын башкаруу механизми жаратылыш ресурстарын туруктуу жана кылдаттык менен пайдаланууга негизделген, жер жана суу ресурстарын пайдалануунун өркүндөтүүнүн жолдору менен ыкмаларын белгилейт, мамлекеттик бюджеттин салыктык жана салыктык эмес кирешелеринин өсүшүнө өбөлгө түзөт жана андан ары экологиялык жактан маанилүү башкаруу кадамдарын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берет.
46. Суу жана жер ресурстарын натыйжалуу башкаруу үчүн 1999-жылдын 2-июнунда күчүнө кирген Кыргыз Республикасынын Жер кодексинин биринчи редакциясы кабыл алынган жана 20 жыл ичинде 47ден ашык өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген. Бул жерге болгон мамиленин өзгөрүшүнө байланыштуу. Кодекс товарлардын формасына өтүү жана жер рыногун түзүү үчүн, бир бүтүн жана чектелген нерселерди жайылтууга биринчи аракет болгон. Кодекстин суу жана жер ресурстарын башкаруу концепциясынын максаты жергилктүү өкмөттөрдү күчөтүү менен бирге борбордук башкаруунун күчүн алсыратууга багытталган. Биринчи тапшырма аткарылды – борбордук башкаруу күчүн алсыратты, башкача айтканда суу жана жер ресурстарын башкарууга "ээсинин" таасири солгундады.
47. Учурдагы Жер кодексинде суу жана жер ресурстарынын бүтүндүгү жана жерге болгон менчиктин түрлөрү жарыяланган. Ал суу жана жер ресурстарын, алардын эң бай кендерин рационалдуу колдонуу үчүн багытталган, жана бул жер астында жана үстүндө суулар ээлеген жерлерди рационалдуу башкарууну талап кылат, анткени суу бардык тирүү жандыктардын жана жашоонун негизги элементи катары болуп таанылат. Мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүн түзүүнүн 90 пайызы жер ресурстары менен алардын ар түрдүүлүгү менен байланыштуу болушу керек. Коргоо, медицина, билим берүү, социалдык артыкчылыктар, бакубатчылык жана жашоо, маданият - коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрү жалпы мамлекеттин кадыр-баркын түзөт. Ушул көз караштан алганда, Кодекс жер мамилелерин, ири дыйкан коллективин, кооперативдик

- чарбаларды уюштурууну, анын пайда болушунун негиздерин, жер укуктарын жүзөгө ашыруунун жана токтотуунун тартибин жөнгө салат.
48. Башкарууда өзгөчө көңүл жайыттарга бурулат. Жайыттар илгертен келе жаткан салт боюнча жылкы, кой жана бодо мал багуу менен алектенген, ушул айыл тургундарынын материалдык жетиштүүлүгүнүн негизи деп таанылат. Жайыттар маданий салттын бир бөлүгү, руханий принцип, жашоонун негизи. Демек, жайыттар Кыргыз Республикасында гана мамлекеттик болушу керек деген тезис талкууланган эмес жана ал Кыргыз Республикасынын Конституциясында жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында толук жактырылган.
49. Терс жана оң тажрыйбаларга карабастан, Кыргыз Республикасында суу жана жер ресурстарын башкаруу сууга жана жерге карата "тең салмактуу жана кылдат мамилени" жүзөгө ашыруу багытында туруктуу кадам таштады. Эл аралык принциптерге ылайык, "суу" товар, ал эми "жер" товар эмес жана мамлекеттин менчигинде болушу керек. Демек, Кыргыз Республикасында суу жана жерге жайгаштыруу саясатын Кыргыз Республикасы гана аныктайт.
50. Суу ресурстары анын бюджетин иштеп чыгуунун негизин түзөт. Суу ресурстары ТҮРКПА мүчө өлкөлөрдө жердин кенинен алынган башка энергетикалык ресурстардын бир бөлүгү катары каралышы керек. Сууну ТҮРКПАга катышкан коңшу өлкөлөрдүн жерлеринен алынган башка ресурстарга алмаштырууга уруксат берилет. Бул концепция адилеттүү жана аны негиз катары колдонсо, демек ТҮРКПА моделдик мыйзамдар адилеттүү, алгылыктуу жана колдонуулу болот
51. Суу жана жер чарбасын башкаруунун максаттары:
- a. Кыргыз Республикасынын калкы үчүн ичүүчү суунун жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу;
 - b. Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугу үчүн бардык айыл чарба жерлерин сугат суу менен камсыз кылуу;
 - c. айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү максатында мелиорация.

Түркия

52. Түркиядагы суу саясатына жооптуу негизги мекемелер Айыл чарба жана токой чарба министрлиги жана ага караштуу Суу чарба башкы башкармалыгы. Агынды суулар, конкреттүү аймактардагы суу ресурстары жана климаттын өзгөрүшүн пландаштыруу маселелери Айлана-чөйрө жана урбанизация министрлигине караштуу.

53. Суу чарба башкы башкармалыгынын негизги милдеттери: суу ресурстарын сактоо жана сарамжалдуу пайдалануу боюнча саясатты иштеп чыгуу, мыйзамдарды даярдоо, бассейндик пландаштыруу жолу менен суу бөлгүчүн интеграцияланган башкарууну камсыз кылуу, өлкөнүн улуттук жана эл аралык суу чарбачылыгын координациялоодон турат.
54. Түркиянын учурдагы Улуттук суу планы 2019-2023-жылдарды камтыйт. Улуттук суу планы (2019-2023), 2023-жылга карата "Улуттук суу саясаты түзүлгөн Түркия" максаттарынын алкагында, улуттук суу саясатынын жана турмушка ашыруунун жалпы багыттарын белгилеген; суу ресурстарын коргоонун жана пайдалануунун тең салмактуулугун эске алуу менен саны жана сапаты боюнча туруктуу башкарууга катышуучу жана бирдиктүү ыкма менен даярдалган.
55. Улуттук суу планы - бул жалпы стратегиялык документ. Ал өлкөнүн суу ресурстарынын учурдагы абалын жана анын келечектеги потенциалын жана өлкөнүн географиялык региондоруна жараша бир топ айырмаланган климаттык шарттарды эске алуу менен иштелип чыккан. Бул жагынан алганда, суу боюнча улуттук саясатты жүзөгө ашырууга жол көрсөтүү максатында даярдалган.
56. Түркия мүчө болгон эл аралык суу конвенциялары: Бириккен Улуттар Уюмунун Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенциясы, Бириккен Улуттар Уюмунун Климаттын өзгөрүшү боюнча Конвенциясы, Бириккен Улуттар Уюмунун Чөлсүздөөгө жана/же чөлдөп кетүүгө жакын өлкөлөрүндө, айрыкча Африкада, Европалык ландшафт жөнүндө конвенциясы (Флоренция конвенциясы), Европада жапайы жаратылышты жана айлана чөйрөнү коргоо боюнча конвенция (Берн конвенциясы), Кара деңизди булгануудан сактоо боюнча конвенция (Бухарест конвенциясы), Жер Ортолук деңизди булгануудан сактоо Барселона Конвенциясы, Жапайы жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн жоголуп бара жаткан түрлөрү жөнүндө эл аралык соода конвенциясы (CITES конвенциясы, айрыкча суу куштары үчүн суу чөйрөсү катары эл аралык маанидеги саздак жерлер жөнүндө конвенция (Рамсар конвенциясы).
57. Түркиядагы жер ресурстарын башкарууга жооптуу башкы агенттик Айыл чарба жана токой чарба министрлиги болуп эсептелет. Министрликтин ишмердүүлүгүн эки багытта баалоого болот: "жерди коргоо" жана "жерге жайгаштыруу". Айыл чарба реформасы боюнча башкы дирекция жер топуракты башкарууга жооп берет, анын курамына топурак жана суу ресурстарын коргоо жана натыйжалуу пайдалануу кирет. Топуракты коргоого жооптуу агенттик Айыл чарба жана токой чарба министрлигинин алдындагы Чөлдөп кетүү жана эрозияга каршы күрөшүү башкы башкармалыгы (СЕМ) болуп саналат.

58. Айыл чарбасын реформалоо боюнча башкы дирекциянын миссиясы - айыл аймактарын жумушчу, жемиштүү, турак жай жана корголуучу аймакка айландыруу үчүн айыл чарба инфраструктурасын куруу менен айыл аймактарын жашоого ыңгайлуу кылуу жана өнүктүрүү.
59. ЧЭМдин максаты - жаратылыш байлыктарын сарамжалдуу пайдаланууну жана туруктуу өнүгүүнү, чөлгө айлануу жана эрозияга каршы күрөшүү маселелерин чечүү, милдеттерди аткаруунун эффективдүү жана натыйжалуу жолун камсыз кылган стратегияларды жана саясатты түзүү, дүйнөлүк масштабда чөлдөө жана эрозияга каршы туруу, эл аралык уюмдар менен кызматташууну натыйжалуу кылуу үчүн Түркиянын башка өлкөлөр менен тажрыйба алмашуусун камсыз кылуу.
60. Айыл чарба жана токой чарба министрлигинин 2019-2023-жылдарга карата стратегиялык планы ички жана тышкы кызыкдар тараптардан келип түшкөн ой-пикирлерди жана сунуштарды эске алуу менен, акыйкат башкаруу принциптерине ылайык даярдалган. Стратегиялык пландын максаты – экономикалык коопсуздукту, адамдардын ден-соолугу үчүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу болгон.
61. Топурак жана суу ресурстарын туруктуу башкарууну камсыз кылуу Айыл чарба жана токой чарба министрлигинин 2019-2023-жылдарга карата Стратегиялык планынын максаттарынын эң маанилүү бөлүктөрүнөн бири болуп эсептелет.

V. МҮЧӨ ӨЛКӨЛӨР ОРТОСУНДАГЫ КЫЗМАТТАШТЫК ЖАНА ЖЫЙЫНТЫКТАР

62. Мамлекеттик коопсуздукту жана аймактык бүтүндүктү калыптандырууда суу жана жер ресурстарынын ролу маанилүү жана ар тараптуу. Бул азык-түлүк өндүрүшүнүн негизги каражаты жана табигый негизи жана коомдун, менталитеттин өнүгүшүнүн, жана азык-түлүк коопсуздугунун ажырагыс шарты. Суу ресурстарын жана жерлерди натыйжалуу башкаруу, аларды сарамжалдуу пайдалануу экономикалык өнүгүүнүн жана айлана-чөйрөнү сактоонун негизги шарты болуп саналат. Ошол себептен бул жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу маселелери мамлекеттик саясаттын артыкчылыктуу багыттары болуп саналат.
63. Экологиялык абалды жакшыртуу жана айлана-чөйрөнү коргоонун максаттарын колдоо максатында, ТҮРКПА мүчө өлкөлөр эл аралык укуктун талаптарына жооп берген бир катар мыйзамдарды, укуктук документтерди жана суу

ресурстары жана жер боюнча мамлекеттик программаларды иштеп чыгып жана бекитишкен.

64. Топурак жана суу ресурстарын туруктуу пайдаланууну камсыз кылуу, ошондой эле мүчө өлкөлөрдө билим берүү материалдарын даярдоо үчүн, биздин ресурстардын чектелүү экендиги жөнүндө улуттук деңгээлде түшүнүк болушу керек. Адамдардын арасында көйгөйдүн маалымдуулугунун жана түшүнүшүүнүн деңгээли белгиленген маселени ийгиликтүү чечиш үчүн маанилүү фактору болуп саналат.
65. Илимий процесстин натыйжалуулугун жогорулатуу жана алдыңкы технологияларды жана пайдалануу маданиятын өнүктүрүү мүчө өлкөлөрдө жер жана суу ресурстарын туруктуу пайдалануу жана башкаруу үчүн өтө маанилүү. Булганууну минималдаштыруу аркылуу топуракты жана суу ресурстарын коргоого көңүл буруу керек.
66. Биргелешкен иш-чаралар жана семинарлар, конференциялар же алмашуу программалары сыяктуу иш-чаралар аркылуу мүчө өлкөлөрдүн ортосундагы кызматташтыкты жана өз ара аракеттенүүнү кеңейтүү бул маселеде кызматташууну бекемдейт.
67. 2019-жылы 23-24-январда ТҮРКПА менен Түркиянын Улуу Улуттук Жыйыны көмөктөшүп Анкара шаарында өткөрүлгөн “Токойлордун табигый байлыгын коргоо жана айлана-чөйрөдөгү жаратылышты пайдалануу – мыйзамдар жана практика” аттуу семинар жана 2019-жылы 29-майда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде Айлана-чөйрө жана табигый ресурстар боюнча ТҮРКПА Комиссиясынын “Табигый ресурстарды экологиялык ырааттуу пайдалануу: мыйзамдык колдоо” аттуу 5-отурумун биздин тиешелүү түзүмдөрдүн ортосундагы кызматташтыкты чыңдоодо маанилүү ролду аткарышты. Тиешелүү академиялык мекемелердин өкүлдөрү жана катышуучу өлкөлөрдүн эксперттери менен жолугушуулар өткөрүлдү, өз ортосунда пикирлери менен байланыштары менен алмашышты.
68. Мындай жолугушууларды уюштуруу жер жана суу ресурстарын пайдаланууну коргоо үчүн зарыл болгон укуктук чараларды ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берет, демек бул мүчө өлкөлөрдүн комдуусуна пайда берет.
69. Ошол эле учурда, мындай жолугушууларды уюштуруу, ТҮРКПА ишмердүүлүгүнүн негизги багыттарынын бири болуп саналып, тиешелүү чөйрөлөрдө моделдик мыйзамдарды иштеп чыгууга жана даярдоого өбөлгө түзөт.
70. Эл аралык алдыңкы уюмдар жана өнүккөн өлкөлөр менен тиешелүү тармактарда мамилелерди кеңейтүү, ошондой эле алар мүчө болгон эл аралык уюмдардын

алкагындагы жана алар өнөктөш болгон эл аралык келишимдердин чегинде кызматташуу, айлана-чөйрөнүн булгануусун минималдаштыруу жана коргоону күчөтүү максатында ТҮРКПА мүчө мамлекеттердин экологиялык саясатынын негизги багыттары болушу керек.

71. Суу жана жер ресурстарын башкаруу, биринчи кезекте, ТҮРКПА мүчө өлкөлөрдө ресурстарды адилеттүү башкаруу эрежесине жетишүү үчүн, адилеттүү болушу керек.